

AYOLLAR NUTQIDA MUROJAAAT SHAKLLARINING PRAGMATIK TAHLILI

Rabimkulova Pokiza Xushvaxtovna,

Samarqand davlat pedagogika instituti tillar fakulteti o'zbek tili va
adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ayollar nutqida qo'llaniladigan murojaat shakllarining pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida murojaat birliklarining kommunikativ vazifasi, ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liqligi hamda nutqiy vaziyatga ko'ra ifodalanishi yoritiladi. Ayollar nutqida xos bo'lgan muloyimlik, hissiylik, yaqinlikni ifodalovchi murojaat shakllari pragmatik nuqtai nazardan tahlil qilinadi hamda ularning muloqoti jarayonidagi o'rni ha ahamiyati aniqlanadi.

Kalit so'zlar: ayollar nutqi, murojaat shakllari, pragmatika.

Annotation: This article analyzes the pragmatic features of forms of address used in women's speech. The study highlights the communicative function of address units, their connection with socio-cultural factors, and their expression according to the speech situation. Forms of address in women's speech that reflect politeness, emotionality, and closeness are examined from a pragmatic perspective, and their role and significance in the communication process are determined.

Keywords: women's speech, forms of address, pragmatics.

Nutq jarayonida murojaat shakllari muloqotning tarkibiy qismi bo'lib, ular orqali suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabat, hurmat darajasi va hissiy yaqinlik ifodalanadi. Har bir til va madaniyatda murojaat birliklari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning tanlanishi nutqiy vaziyat, ijtimoiy muhit va shaxslararo aloqalar bilan chambarchas

bog'liqdir. Ayniqsa, ayollar nutqida murojaat shakllari ko'proq muloyimlik, samimiylik va emotsional ta'sirchanlikni ifodalashga xizmat qiladi.

Murojaat shakllari– odatda otlardan iborat bo'lgan va odamlarni nomlashda ishlatiladigan so'zlardir. Ular turli ijtimoiy hodisalarni ifodalaydi. Ba'zilar murojaatdagi rasmiylik darajasini bildiradi. Masalan, ingliz tilida “Mr”, “Mrs”, “Sir”, “Dr” kabi faxriy unvonlar hurmat va masofa ifodalaydi va rasmiy kontekstlarda qo'llaniladi. Boshqalari esa, masalan “darling”, “love”, “mate”, “dude” kabi so'zlar norasmiy munosabatlarni bildiradi. Demak, murojaat shakllari xushmuomalalikning turli ko'rinishlarini, shuningdek, murojaatchi bilan tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy masofani ifodalaydi. Ular orqali insonlar o'zaro munosabat darajasini belgilab, ijtimoiy kontekstga mos ravishda hurmat, do'stona yaqinlik yoki masofani bildiradi. O'zbek tilida bunga misol bo'lib “aka”, “opa”, “domla”, “jonim”, “bolam”, “ukam”, “xola” kabi murojaat birliklarini keltirish mumkin. Bu so'zlar yordamida so'zlovchi tinglovchining yoshi, ijtimoiy mavqei yoki yaqinligini hisobga olgan holda tilni moslashtiradi[1;62].

Til orqali ifodalanadigan muloqot shaklida murojaat shakli tinglovchi yoki murojaat qilinayotgan shaxsga ilk ma'lumot yetkazish vazifasini o'taydi. Sotsiolingvist olimlarning murojaat so'zlarining qo'llanishiga oid chiqargan xulosalarning eng e'tiborga molik jihati shunda-ki, har qanday murojaat shaklining qanday sharoit, qaysi o'rinda qo'llanishiga oid qat'iy qoidalar mavjudligidir[3;5].

Pragmatika– tilshunoslikning bir sohasi bo'lib, tilning muloqotdagi vazifalarini, ya'ni odamlar qanday qilib til orqali o'zaro aloqa qiladi va bu aloqa qanday kontekstda amalga oshishini o'rganadi. Pragmatika, asosan, tilning qanday ishlatilishini va odamlar til orqali qanday ma'no

hosil qilishini tahlil qiladi. U ayniqsa, til va muloqotni kontekstda o'rganishga e'tibor qaratadi. Pragmatika ba'zan nutq aktlari nazariyasi, xushmuomalalik nazariyasi, suhbat tahlili va interaktiv sotsiolingvistika kabi boshqa yo'nalishlar bilan kesishadi. Pragmatika tilning ma'no jihatiga alohida e'tibor qaratadi – ya'ni odamlar so'zlar, gaplar va iboralar orqali qanday qilib tushuncha hosil qilishini o'rganadi. Tilni to'g'ri tushunish uchun biz grammatik qoidalar, so'zlarning lug'aviy ma'nosi va ularning qanday talaffuz qilinishini bilishimiz zarur. Ammo pragmatika bundan tashqariga chiqadi – u tilning aynan qayerda, kim tomonidan, qanday ohangda, qanday sharoitda aytilganini hisobga olib, bu omillarning ma'no hosil qilishga ta'sirini tahlil qiladi. Shuningdek, pragmatika so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatni, gap qachon va nima sababdan aytilganini, va qanday qilib biz ikki ma'noli yoki noaniq ifodalarni tushunishimizni ham o'rganadi. Masalan, ingliz tilidagi “Can you pass the salt?” degan savol bevosita “Tuzni uzata olasanmi?” degan grammatik ma'noni bildiradi. Biroq bu gap ovqat vaqtida, suhbatchilardan biri tuzga yaqinroq bo'lgan odamga aytganda, bu savol aslida so'rov sifatida anglanadi – ya'ni “Tuzni uzat, iltimos.” Gapning asl ma'nosi grammatik tuzilmasidan emas, balki vaziyat va kontekstdan kelib chiqadi.[1;75]

Pragmatik nuqtai nazardan murojaat shakllari nutq ishtirokchilarining o'zaro munosabati, ijtimoiy mavqei va nutqiy vaziyatga bog'liq holda tanlanadi. Ayollar nutqida bu birliklar ko'pincha hurmat, yaqinlik yoki mehr ifodalashga xizmat qiladi.

Muloyimlikning bir jihatida qarorni ochiq qoldirish, o'z fikrini, qarashlarini yoki da'vosini boshqalarga majburlamaslikdan iborat. Shu sababli tasdiq-so'roq gaplar (tag-question) muloyim bayon turi

hisoblanadi, chunki u tinglovchini majburan rozi bo'lishga yoki ishonishga undamaydi. So'rov (iltimos) ham xuddi shu ma'noda muloyim buyruq bo'lishi mumkin, chunki u ochiqchasiga bo'ysunishni talab qilmaydi, balki so'zlovchiga yaxshilik sifatida bir ishni bajarishni taklif etadi. Ochiq buyruq (masalan, buyruq gap — imperativ) esa so'zlovchining tinglovchidan ustun mavqega ega ekanini, unga bo'ysundirish huquqi borligini (ko'pincha muloyim bo'lmagan tarzda) anglatadi. Aksincha, iltimos shaklida qaror go'yoki tinglovchining o'z ixtiyoriga qoldiriladi. Xuddi shu holat takliflarga ham taalluqlidir: bunda tinglovchi bo'ysunmasa, unga xavf tug'ilishi nazarda tutilmaydi, faqat u rozi bo'lsa, bundan mamnun bo'lishi taxmin qilinadi. Yana bir bor aytganda, qaror tinglovchiga tegishli bo'ladi, shuning uchun taklif buyruqqa qaraganda muloyimroq hisoblanadi. Gap tarkibida uning iltimos ekanini, buyruq emasligini kuchaytiruvchi unsurlar qancha ko'p bo'lsa, nutq shuncha muloyim bo'ladi[2;12].

Ayollar nutqida murojaat shakllari suhbatdosh bilan munosabatni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Ular muloqotni muloyim, samimiy va hissiy jihatdan yaqin qiladi. Murojaat shakllari qarindoshlik, erkalovchi, hurmat va emotsional bo'lib, suhbatni yumshatadi va ijtimoiy rollarni belgilaydi. Masalan, opa, singlim, onajon kabi shakllar yaqinlikni ifodalaydi; jonim, azizam, bolajon samimiylikni oshiradi; opajon, xonim, muallima hurmatni ko'rsatadi; voy jonim, bechora qizim esa hissiy holatni bildiradi. Shu tarzda ayollar murojaat shakllari nutqda kommunikativ vazifani bajarib, muloqot jarayonini samarali qiladi.

Foydalanilgan adabiyot:

No2].[VersehuerenJ.2000. Understanding Pragmatics [M] Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press & London: Edward Arnold Publishers Ltd. —B. 313.